

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94 (477) „10”

**Олександр Филипчук
(Чернівці)**

„ХРЕЩЕНІ РОСИ” У КОНСТАНТИНОПОЛІ В СЕРЕДИНІ X СТ.

У статті проаналізовано походження структурної частини русько-варязького корпусу, а саме – „хрещених росів”, їх місце у військовій системі Візантії, досліджено покладені на них обов’язки.

Ключові слова: „хрещені руси”, русь, Візантія, русько-варязький корпус.

Дослідження певних мікрогруп, наприклад, русько-варязької спільноти у Візантії, моделюється практично винятково на основі візантійської історичної традиції, подекуди з вкрапленнями давньоруських та арабських літературних пам’яток. Нерідко співвідношення індивіда щодо мікрогрупи та й взагалі його „знаходження” у візантійських історичних творах маловловиме. Ця мінливість одразу ж впадає в очі, коли ми маємо справу із матеріалами, що походять із історичної майстерні („workshop”) візантійського імператора Константина Багрянородного (908-959)¹.

Ставлячи собі за мету дослідити історію русько-варязького корпусу у Візантії, що являє собою, власне, лише велику, чисельно стабільну частину русько-варязького соціуму, наша реконструкція в цілому буде залежати від праці візантійського імператора Константина Багрянородного „De ceremoniis aulae Byzantinae” („Обрядник візантійського двору”). Цей історичний твір по праву належить до одного із найбільш інформативних джерел з історії Давньої Русі. Ця блискуча пам’ятка середньовічної літератури має тривалу традицію вивчення й може похвалитися такою силою реконструкцій та інтерпретацій², яку співмірно порівнювати із студіями навколо „Хронографії” Михаїла Пселла чи ближче до давньоруської історії – з „Повістю минулих літ” (далі – ПВЛ).

Відносно об’єкту наших зацікавлень, а саме історії руського корпусу у Візантії X ст., то „De ceremoniis” у багатьох випадках слугує практично єдиним джерелом інформації про нього. Так, у докладних розповідях Константина, (частинах офіційних звітів, вміщених у параграфи) про експедиції візантійської армії та флоту в 911 р., 935 р., 949 р., проаналізованих нами в іншому місці³, руси займають далеко не останню роль у військовому устрої Візантійської імперії. Параграфи (далі – *Cap*) 44 та 45 „De ceremoniis” дали нам унікальну можливість проаналізувати соціальну організацію руських дружин вже на першу чверть X ст.

Однак повідомлення Константина про структурні частини руського корпусу не обмежуються лише *Cap* 44 та 45. Не менш цікава та інтригуюча інформація про загін „хрещених росів” поміщена під 946 р. не де-небудь, а в *Cap* 15, прекрасно відомому як такий, де містяться хрестоматійні протоколи прийому княгині Ольги в Константинополі⁴. Вказане повідомлення про „хрещених росів” не привертало до себе спеціальної уваги істориків та філологів. Показово, що, залишаючись у тіні більш прославленого візиту княгині Ольги, текст Константина про „хрещених росів” жодного разу не приводився у повному обсязі, що є обов’язковим елементом для його повного та всебічного дослідження. Вказане дослідження має на меті окреслити, по-перше, як походження „хрещених росів”, так їх роль і місце у військовій системі Візантії та у руському корпусі, а й проаналізувати їх повсякденні обов’язки. По-друге, недостатня розробленість цілого ряду локальних сюжетів та питань, а саме, участі руських воїнів у імператорському церемоніалі та тріумфах, може бути завдяки *Cap*. 15 дещо окреслених форм. Не зайвим буде простежити ряд мікросюжетів, заповіт та майно хрещеного руса у Візантії⁵.

У *De ceremoniis*, у кн. II. *cap*. 15, під 945 р. вміщено докладний опис палацових споруд та структур їх охорони⁶. Перерахувавши у деталях охоронні заходи під час різноманітних посольств, а також виходах імператора до його храму та іпподрому, автор трактату згадує про загін росів, яких призначали для охорони одного з головних ансамблів константинопольського палацу. Наведемо вказаний текст з незначними скороченнями:

САР 15.

„Все чого [потрібно] дотримуватися, коли прийом проводиться у Великому трикліні Магнаври, коли імператори сидять на троні Соломона”.

Знайте, що коли там буде прийом у Магнаврі, „внутрішній” палац не [буде] відкритий для щоденних ранкових процесій, але всі видачі для Сенату відбуваються вранці [Магнаври] та там же змінюють їх церемоніальний одяг. Близько другої години, коли всі мають бути готові, препозити (управителі палацу – О.Ф.) та всі кубікуларії (загін палацової охорони – О.Ф.) йдуть крізь Церкву Господа та імператори поміщують [там] дівітісію та сагію із золотими краями та виходять через [церкву] Мучеників та Sigma, їх супроводжують кубікуларії, манглавіти та інші; [відповідно] вони виходять від Церкви Господа з тонкими свічками; та звідти вони проходять крізь Сакели <>... та крізь виступаючий вузький перехід до соларіуму Магнаври, [потім] вони входять до Великого

Трикліну, посеред якого стоїть трон Соломона. Там, під апсидою на правому боці у Східному кінці, стоять золоті трони, лежать там плащі та корони; імператори йдуть від палати вліво; все це має влаштувати майстер церемоній та препозити й логофет двору; препозити входять (до Магнаври – О.Ф) та повідомляють імператорам. Імператори негайно виходять та переходять до місця, де лежать плащі та корони; препозити одягають їх на імператорів, й вони піднімаються та сідають на трони. < >. Потім препозити виходять, а кубікуларії традиційно розташовуються на правому боці. Відповідно, коли вони вже пізніше мають отримати свої місця, препозити поклоняються остіарію, який несе золотий одяг; він виходить та [цим] проводить перший вихід магістрів. І знову поклоняються препозити остіарію, виходять та проводять другий вихід патриції. < >. Після того катапан входить з доместиком та прислугою Хризотрикліну, вони стають справа та зліва у напрямку західної частини. Коли вони отримують свої місця, препозити поклоняються остіарію, який несе золотий одяг < >... логофет двору йде за ними, та у повній мірі Талмадзіни та хрещені Роси із знаменами (фламулами) підтримують щити і несуть свої мечі⁷⁷.

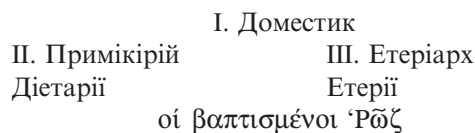
Щодо хронології повідомлення, то відносно книги II. *cap. 15* проблема ускладнюється тим, що, на жаль, Де церемоніях у представлених двох списках дійшов до нас не в найкращому стані⁸. Протягом певного відрізка часу від 959 до кінця X ст. рукопис переписувався, що не могло не відобразитись на змісті заголовків (пінаків) та хронології книги II. Саме до такої „чорної діри” належать протоколи прийому княгині Ольги в Константинополі⁹. Зазначимо, що нинішнього вигляду описування палац набув лише на останньому етапі укладання книги. Поміщення опису охорони палацу до прийому посольства арабів Константином та його сином Романом може обмежити часовий відрізок датування від 945 до 946 р.

Сам факт залучення росів для охорони палаців потрібно оцінювати як свідчення про поліваріантність розподілу руських найманців у візантійській армії. „Охрещення” було обов’язковою умовою допущення найманих воїнів до охорони особи імператора (що, втім, не завжди дотримувалося). Зрозуміло, що за різні види служби винагорода була різною, відрізняючись досить суттєво. Вірогідно, що джерелом створення підрозділу із власними знаменами (φλαμοῦλων) були воїни, які, прослуживши певну кількість років і прийнявши хрещення, мали можливість вступити до більш привілейованої частини.

Щоб проаналізувати у повному вигляді склад платні за службу руських воїнів οἱ βαλτισμένοι ‘Ρῶζ, потрібно з’ясувати їх місце серед привілейованих столичних тагм, підрозділів охорони та гвардійських загонів.

Зважаючи на загальний опис, який подається автором трактату, можна зрозуміти, що загін οἱ βαλτισμένοι ‘Ρῶζ міг охороняти у деяких випадках навіть Великий палац. Великим палацом (το Μέγα Πάλατιον) звичайно називають сукупність палацових споруд, які розташовувалися на південь від Св. Софії та на схід від іподрому, на противагу іншим замиським палацам¹⁰. Для загонів, які охороняли імператорські палаці, та й, зрештою, особу самого імператора, було розроблено дві системи оплати: апокомвія (αποκομβια) та синетєя (συνηθεια)¹¹. Якщо друга була звичайно платнею, тобто у прямому значенні – грошовою винагородою за службу, то перша вживалася у значенні виплати, тобто також регулярної грошової видачі, що давалася імператором на честь свят та триумфів¹². Воїни, які служили при дворі, переважно отримували як першу, так й другу. Залишається визначити, до яких частин потрібно віднести οἱ βαλτισμένοι ‘Ρῶζ? На схемі 1 показано структуру військових частин, які призначалися для охорони палаців:

Схема 1

Загони діетаріїв були переважно підрозділами внутрішньої охорони, які до того ж комплектувалися винятково з євнухів¹³, що, схоже, виключає можливість входження до них хрещених росів. Розглянемо інший можливий варіант. На нашу думку, загін οἱ βαλτισμένοι ‘Ρῶζ потрібно зараховувати до етерій, тобто до гвардійських частин столичних тагм. Більше того, ключем для відкриття дверей входження хрещених росів до етерій, була загальна мілітарна політика імператорів Македонської династії¹⁴. Зазвичай поділ етерій на велику, середню та малу не був лише формальністю. Якщо до великої та середньої входили вихідці із візантійської знаті, то остання – мала етерія – була осередком найманих контингентів. Перші „варвари” у малій етерії фіксуються вже на початок X ст.¹⁵ Подальше реформування армії звелось до того, що звання малого етеріарха¹⁶, тобто командуючого малою етерією, вже належало вихідцям із варварського світу, що, у свою чергу, відбилося у матеріалах візантійської сфрагістики¹⁷. Прикметно, що зарахування хрещених росів до етерій добре узгоджується з майбутньою політикою Василя II, тобто перетворенням середньої та малих етерій в „русько-варязький корпус”.

Загін хрещених росів навряд чи був чисельною бойовою одиницею столичних тагм. З контексту розповіді Константина, він скоріш за все дорівнював кількості однієї тагми – 300 осіб, що неодноразово підтверджено у ряді візантійських трактатів¹⁸. Тому нечисельність підрозділу цілком впи-

сується до норм стратегічної дислокації військового гарнізону Константинополя та охоронних військ заміських палаців.

Тепер повернімося до визначення платні руських найманців, які входили до малої етерії. Попри звичайну платню за рік – 27.93 номісм (далі – н.), роси отримували апокомвію, яка прямо залежала від місця їхньої служби. Промовистою ілюстрацією є опис Константином видачі грошей діетаріям, що було тотожно виплатам воїнів етерії: *діетарії Великого палацу отримували 2 н., діетарії конституторія – 3, діетарії пресв. Богородиці – 10, діетарії палати 19 акувітів – 7, діетарії Магнаври – 7 міліарісіїв*¹⁹.

Престижність військової служби була прямо пропорційна системі виплат. Так, згаданий контекст розповіді про росів дозволяє зарахувати їх до складу підрозділу, що охороняв Великий палац. Втім, градація платні за охорону палацу дозволяла отримувати руським найманцям (окрім звичайної платні) близько 5-6 н. щорічно.

При цьому слід звернути увагу на ще один принципово важливий нюанс. Для вступу до етерії, як й до інших привілейованих військових частин, руському найманцю було потрібно сплатити певну суму на користь управителя палацу (папії), примікіріїв (вищого командного складу етерії) та своїх товаришів, які вже перебували на службі. Розміри суми для сплати були досить значні. Так, діетарії платили папії 6 н., примікіріям – 1 н., на користь товаришів, що вже були на службі – 5 н.²⁰. Порівняймо їх із сумами для вступу до етерії. Для входження потрібно було сплатити до великої етерії – 16 номісм, середньої – 10 н., малої – 7 н.²¹.

Остання цифра, тобто малий ценз – 7 н. певним чином пояснює, чому воїни варварського світу мали можливість входити до особового складу лише малої етерії. Втім, сплативши таку незначну суму, яка практично відразу ж розходилася у самому колі воїнів, руський найманець міг очікувати на значно кращі умови служби, у тому числі й платню та подарунки²², які з лихвою покривала його початковий внесок.

До складу прямих обов'язків воїнів загону „хрещених росів” входила участь в імператорському церемоніалі. Михаїл Пселл був очевидцем багатьох подій в Імперії та бачив руських найманців не з творів інших авторів. Так, після відомого константинопольського повстання в квітні 1042 р. імператорський трон посіли сестри Зоя (1042) та Феодора (1055–1056). Облишивши проливати сльози за долю кожної із сестер, Пселл переходить до триумфального опису їх церемоніального оточення. Він писав, що *„царські церемонії вони обставляли так, як це було за звичаєм при колишніх самодержцях. Дві царіци посідали на царському троні як би в одну лінію, злегка відгинаючись в бік Феодори, поряд стояли равдухи, воїни з мечами і плем'я тих, хто трясє сокирою на правому плечі, а подалі самі*

*вірні царю люди і розпорядники; їх оточувала інша сторожа, рангом нижче першої, найвірнішої...”*²³.

Не важко впізнати знайомих представників русько-варязьких етерій в пишноті слів Пселла. Описуючи візантійський звичайний (мирний) церемоніальний устрій, Пселл поміщає русько-варязьких воїнів умовно в другу лінію після так званих равдухів, тобто людей, які відповідали за порядком на велелюдних місцях під час проведення самих церемональних виходів, наприклад, в храм Св. Софії.

Слова Пселла про те, що участь русько-варязьких воїнів в царському церемоніалі було „в звичайній при колишніх самодержцях”²⁴ можна віднести до прямих доказів колишнього використання підрозділу „хрещених росів” саме в таких функціях.

Саме походження „хрещених росів” у Візантії справді потребує детального пояснення. Сиріл Манго припустив, що декілька скандинавських родин вже наприкінці VIII ст. опинилися в Константинополі, де й прийняли хрещення²⁵. Одним із таких представників був батько Евдокії, дружини Василя I, який мав типове скандинавське ім'я Іґґер (Інґер), що, на думку О.Прицака, є „швидше варіантом старонорвезького імені *Ingvarr*”²⁶. „Поява Русі” лише вдало сприяла у повній мірі продовженню цих епізодичних контактів. Знаючи про добрі стосунки Русі з Візантією станом на 839 р., нам нічого не відомо про якісь спроби хрещення загонів росів аж до „доби походів на Візантію”²⁷. Похід, від якого „Русь отримала ім'я”, скоріш за все призвів до очікуваної у Візантії ситуації, коли один із правителів (архонтів) росів захоче прийняти християнський обряд.

Така подія справді відбулася в 867 р., про що повідомляють декілька груп джерел не завжди незалежних між собою. Перше з них це „Окружене послання” (далі – ОП) патріарха Фотія від кінця 866 до першої половини 867 р. Він пише: *„Не лише цей народ змінив минуле безчестя на віру в Христа, але навіть сам став для інших предметом багатьох мотивів та всіх залишив позаду у жорстокості та кровожерливості; той самий народ Рос, ті ж самі, хто перетворив у рабів тих, хто живе біля них, та від того через міру набралися гордості та підняли руку на саму Візантійську державу. Але й вони нині змінили язичницьку та безбожну віру, у якій перебували раніше, на чисту та справжню релігію християн, самі себе радо поставивши в ряд підданих та тих, які радо приймають гостей, замість недавнього розбою та великої рішучості проти нас. Щодо цього настільки розгорілось їх жагуче захоплення та шлях до віри – знову говорить Павло: Благословен Бог у всі віки!, – що вони прийняли у себе єпископа та пастиря з великим стараннями та працею піддаються християнським обрядам”*²⁸.

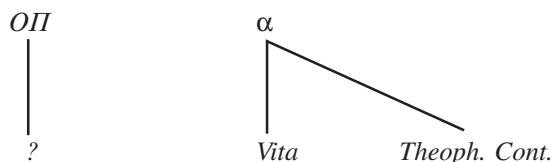
Зі слів Фотія, крізь культурну багаточисельність жанру послання ми отримуємо напрочуд мало інформації для якихось попередніх висновків. Більш

„практичні” мотиви легко відшукати у текстах другої групи. Константин Багрянородний, який у „*Vita Vasilii*” („Життєпис імператора Василя I”) створив цікаву конструкцію першого хрещення частини загонів русів в 867 р., приписуючи його до ініціативи Василя I (867–886). Так, він пише, що „народ росів, нездоланий та безбожний, він, повернувшись до угоди великими дарами золота, срібла та шовкового одягу та заключив з ними мирний договір, переконав також їх приєднатися до спасаючого хрещення та вговорив їх прийняти архієпископа, якого наставив патріарх Ігнатій”²⁹.

Продовжувач Феофана також згадував про хрещення русів у часи Михаїла III (842–867) та Фотія: „Небагато часу минуло як у царське місто прибуло їх (русів. – О.Ф.) посольство, яке просило поєднати Божественним хрещенням, що й відбулося”³⁰. Однак пікантність ситуації полягає в тому, що „*Vita Vasilii*” дійшла до нас як одна із книг твору Продовжувача Феофана. Тобто, на думку французького дослідника К.Цукермана, мова може йти навіть про двоетапність хрещення русів³¹.

Схема 2.

Все ж у нас є підстави твердити, як це зображено на схемі, що у повідомленнях Константина Багрянородного та Продовжувача Феофана був спільний архетип (α), який у цілому важко поєднати із „ОП” Фотія. Натомість загалом більш зважено буде вважати, що перше хрещення русів (про його інтерпретацію див. нижче) відбулося, таким чином, за патріарха Фотія, а інше – у часи Василя. Загадка цього повідомлення перебуває повністю у контексті проблеми, яка в історіографії отримала назву „перше хрещення Русі”³². Ця гранднатурна тема здавна привертала увагу дослідників³³, однак про якісь обґрунтовані висновки не йшлося.

На наш погляд, у тексті можна знайти дві важливі, однак за своїм змістом складові, частини: прийняття хрещення якоюсь частиною руських загонів та, власне, інша подія – прийняття ними архієпископа. К. Цукерман припустив, що лише державне утворення під назвою „Руський каганат”, якому він відводить час від 839 р. до 870-тих років, могло собі дозволити запросити архієпископа³⁴. Не поділяючи концептуально думку К.Цукермана, все ж в ній варто вловити одне раціональне, на наш погляд, зерно. Мається на увазі, що „конгломерат конунгів” чи „варязькі князівства”, (які лише за відносною літописною хронологією), завойовуються напівлегендарним київським князем Олегом, могли кожне у свій час мати окремі „відносини” з Константинополем, що, у

свою чергу, не виключало прийняття християнства не лише окремими представниками цих протодержавних утворень, але й частиною знаті. Сама пам’ять про *перше* хрещення Русі стала стереотипною у візантійській традиції, та, що цікаво, відтіснила хрещення Русі доби Володимира на другий план³⁵.

Поява русів на службі у Візантії в 911 р., зафіксована у статтях договору Русі з греками в 911 (912) р., лише пришвидшила вже розпочатий процес християнізації. У Cap 44 та 45 De ceremoniis руси згадуються без будь-якої релігійної атрибуції. Сам характер документа цього не вимагав, а тому про навернення до християнства частини русів від 911 до 935 р. можна лише здогадуватися. Найбільш близьким та синхронним до повідомлення про „хрещених русів” Cap 15. є договір київського князя Ігоря 944 р., вміщений у *ПВЛ*. Саме датування договору є можливим від 941 р. до літописного 944 р.³⁶. Так, у договорі читаємо: „Мы же, елико насъ хрестилися есмы, кляхомъся церковью святого Ильѣ въ сборнѣй церкви, и предлагаемъ честнымъ крестом, и харатьею сею, хранити все, еже есть написано на ней, не преступити отъ него ничтоже; а иже преступитъ се отъ страны нашея, ли князь ли инъ кто, ли крещень или некрещень, да не имать помощи отъ бога, и да будетъ рабъ въ сѣ вѣкъ в будущий, и да заколенъ будетъ своимъ оружьемъ. А некрещении Русь полагають щиты своя и мечѣ своѣ наги, обручѣ своѣ и прочая оружья, да кленутся о всемъ, яже суть написана на харатьи сей, хранити отъ Игоря и отъ всѣхъ боляръ и отъ всѣхъ людей отъ страны Руския въ прочая лѣта и всегда. Аще ли же отъ князь или отъ людей Рускихъ, ли крещень, или не крещень, преступитъ се, еже есть писано на харатьи сей, будетъ достоинъ своимъ оружьемъ умреть, и да будетъ клять отъ бога и отъ Перуна, яко преступи свою клятву. < > Наутрия призва Игорь послы, и приде на холмъ, где стояше Перунъ, и покладоша оружье свое, и щиты и золото, и ходи Игорь ротѣ и люди его, елико поганыхъ Руси; а хрестияную Русь водиша ротѣ в церкви святого Ильи, яже есть надъ Ручаемъ, конецъ Пасыньчѣ бесѣды и Козарѣ: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша Варязи хрестеяни”³⁷. Щоправда, автор *ПВЛ* при перекладі чи вставленні тексту договору в літопис невірною зрозумів місце присяги хрещених русів, в його уяві церква Св. Іллі знаходилася в Києві, а не в Константинополі. Договір чітко розрізняє дві групи русів: хрещених та нехрещених. Якщо в договорі Олега 911 (912) р. про русів-християн не згадується, то в 944 р. вони вже відіграють важливу роль.

Пошуки ідентифікації хрещених русів De ceremoniis, мають певну перспективу, коли спробувати розглянути їх в єдиному соціокультурному полі з договором 944 р. Весь порядок подій ми представляємо наступним чином:

944 – укладання договору Ігоря з Романом та Константином Багрянородним;

945-946 – зафіксування хрещених росів у імператорській гвардії;

949 – участь 629 русів у експедиції Візантії на о. Крит.

Період у русько-візантійських взаєминах від смерті князя Ігоря (945 р. ?) до поїздки княгині Ольги в Константинополь (957 р. ?) залишається найменш привабливим для дослідників. Серед візантійських текстів, які „надихають в нього життя”, можна виокремити лише книгу 9. „De administratio imperio” („Про управління імперією”) Константина Багрянородного. Чітка фіксація русів-християн серед „послів” та „гостей” відображала ті культурні зміни, які стали помітними у середовищі давньоруської знаті вже на середину X ст. Війни „варязьких князівств” по смерті Ігоря потребували все більшого притоку воїнів, які могли б забезпечити успіх в них. Тому на цьому фоні стрімке зростання кількості руських воїнів у Візантії має вигляд більш ніж дивний. Протягом нетривалого відрізка часу від 945 до 949 р. русько-варязька спільнота у Константинополі зростає більш, ніж у три рази. Причину цього потрібно, на наш погляд, шукати у значному покращенні стосунків київського двору та особливо княгині Ольги із Візантією. Протягом всього її правління кількість руських воїнів у Імперії лише зростала.

Після повернення Ольги з Константинополя, за ПВЛ у 955 р., а в De ceremoniis у 957 р., вона обіцяла знову відправити воїнів до Візантії: „Си же Ольга приде к Киеву, и яко же рекохо и присла к ней царь Грецкий глаголя яко много дарихъ тя. Ти же глаголя ми яко аще възвратиша в Русь многы дары послю ти. Челядь и воск и скору. И воя многы в помощь”³⁸. Збільшення кількості воїнів серед „хрещених росів” забезпечувалося значним покращенням їхнього соціального та правового статусу.

У договорі 911 (912) р. поміщено декілька важливих юридичних норм, що регулювали відносини між русько-варязькою спільнотою в Константинополі та візантійською владою. Серед них найбільше значення для нас має наступний: „*у рабѣтающихъ въ Грѣцѣхъ Русѣ. оу хртыаньского црѣ. аще кто оумреть не оурядивъ своего имѣнья цн и свонхъ. не имать. да възвратитъ имѣнье к малымъ ближникамъ в Русь. аще ли створитъ вѣращение. тавын възме оураженое его. кому бѣдетъ писаль наслѣдити имѣнье. да наслѣди е”*.

Переказ прочитаного можна звести до наступного: воїни, які служать у візантійського імператора, якщо помруть, не впорядкувавши своє майно та й *своїх* не мають, то потрібно повернути майно до *малих ближиків* в Русь, якщо створить *обрязеніє* (заповіт – О.Ф.), нехай той візьме *урязеное* (майно – О.Ф.) його, кому написав спадкувати майна нехай спадкує. Г.Г.Литаврин вважає, що „своїми у заповідача могли бути такі ж воїни,

які несли службу в імперії”³⁹, в тому числі серед „хрещених росів”, що охороняли палац, та інші родичі, які прибували у Візантію для короткотермінових потреб. Частина русів, звичайно, могла затримуватися в імперії на довгий час, вступати там, прийнявши хрещення, в шлюб, чи в інші степені родинних відносин з ромеями. В таких випадках вони доводили свою волю з законом, що діяв на території імперії. Проте у давньоруських пам’ятках слово „свої” полісемантичне. Так, найбільш популярне та основне значення – „рідні” та одне із значень близькі. У Єфремовській кормчій вживається цікаве ототожнення „своїх” з „ближиками”: „Не лѣтъ есть ближикамъ ли своимъ Божиыхъ даяти”⁴⁰. Натомість у тексті договору 911 (912) р. ці спадкові рівні чітко розрізняються. „Свої” у тексті договору, можливо, наближено до євангельського „земляк”, наприклад, у значенні „свои его не прияша”. В.О.Ключевський справедливо думав, що „свої” – це римські *sui*, а малі ближики чи просто ближики – як читаємо у деяких давньоруських пам’ятках – бокові⁴¹.

Таким чином, у тексті договору під „своїми” розуміється у широкому значенні всю русько-варязьку спільноту, а у вузькому лише обмежене коло осіб, які супроводжували воїна у походах та житті в Константинополі. Серед них могли бути як члени дружини, так й командний склад корпусу. *Обряженіє*, тобто заповіт належало оформлювати у письмовій формі строго у відповідності із візантійськими законами спадкового права. Зрозуміло, що лише будучи християнином, руський воїн міг це зробити. Тому, на наш погляд, введення цієї норми у текст договору було прямо пов’язано із виникненням нової ситуації, яка позначилася постановом якісно іншої військової структури під назвою загону „хрещених росів”.

¹ Constantinus Porphyrogenitus. De ceremoniis aulae Byzantinae libri 2. Rec. I.I. Reiske. – Bonnae, 1829-1830. – Vol. 1-2.; Constantine Porphyrogenitus. De administratio imperio / Grec text ed. by Gy.Moravvsik. Engl. transl. by R.J.Jenkins. – Washington, 1967. Константин Багрянородный. Об управление империей. Под ред. Г.Г.Литаврина. – М., 1989.

² Featherstone M. Preliminary Remarks on the Leipzig Manuscript of De cerimonii // Byzantinische Zeitschrift. – 2002. – Т.95. – P. 457-480; Featherstone M. Court Orthography: Spelling in the Leipzig Manuscript De cerimoniiis // Philomatestatos. Studies in Greek and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Firth Birthday, ed. B. Janssens, B. Russens. – Leuven-Paris, 2004. – P. 239-249; Mango C., Ševčenko I. A new Manuscript of the De ceremoniis // Dumbarton Oaks Papers.–1960.–Т.14. – P. 247-249; Бибииков М. Byzantinorossica. Свод византийских свидетельств о Руси. – М., 2004.

³ Филипчук О. Скільки коштував руський найманець у Візантії в X ст. // Ruthenica. – К., 2008. – С. 4-25.

⁴ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX-XII вв. – М., 2001. – С. 234-235; Литаврин Г. Византия, Болгария, Древняя Русь. СПб., 2000. – С. 143-148.

- ⁵ Филипчук А.М. Имущество варяго-русского наемника в Византии в XI в. // Восточная Европа в древности и средневековье. XX Чтения памяти В.Т. Пашуто. Материалы конференции. М., 2008. – С. 235-242.
- ⁶ Const. Porph. De ceremoniis. – P.566-580.
- ⁷ Там само. – P.566-579.21.
- ⁸ Featherstone M. Preliminary Remarks on the Leipzig Manuscript of De cerimoniis. – P. 457-480;
- ⁹ Назаренко А.В. Древняя Русь. – С. 234-235; Литаврин Г. Византия, Болгария, Древняя Русь. – С. 143-148.
- ¹⁰ Bolognesi E., Featherstone M. The Boundaries of the Palace: De cerimoniis II, 13 // Melanges Gilbert Dagron. Travaux et mémoires. – Paris, 2002. – Т. 14. – P. 37-46
- ¹¹ De cerimoniis. – P. 800
- ¹² De cerimoniis. – P. 708.
- ¹³ Беляев Д.Ф. *Византина. Очерки, материалы и заметки по византийским древностям.* СПб., 1891. Т. 1. С. 155-157.
- ¹⁴ Heath I. Byzantine Armies, 886-1118. – L., 1979. – P. 40.
- ¹⁵ Про так звану „εταρειαρχεζτωνπζων”. Див.: Бибииков М. Новые данные тактика Икономидиса о северном Причерноморье и русско-византийских отношениях // Древнейшие государства Восточной Европы. 1975. – М., 1976. – С.89
- ¹⁶ De ceremoniis. – P. 784
- ¹⁷ Seibt W. Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich. – Wien, 1978. – I. T. Kaiserhof. – № 93, № 192.
- ¹⁸ Супроводження росами імператора у поході стало вже звичайним явищем, про що неодноразово нагадується у византийських військових трактатах *De castrametatione* та *De valitatione Bellica*: „Нехай імператор має при собі власних токсотів, якщо побажає; нехай біля нього будуть також роси і малартії”. (Ο δε βασιλευς εχετω μευ εαυτου τοζοταζ одон αν βουληται εχετω δε και Ροζ και μαλαοτιουζ); в іншому трактаті читаємо, що „ліхотинці, які рухаються разом з імператором, тобто роси, малартії і токсоти, за ними – наш священний імператор”. Див.: *Два византийських воєнних трактата кінця X в.* Изд. подг. В.В. Кучма. – СПб., 2002. – С. 350, 362; *Three Byzantine Military Treaties*, ed. G.T. Dennis. – Washington, 1985. – P. 280, 294.
- ¹⁹ De ceremoniis. – P. 800, 802, 805.
- ²⁰ Там само. – P.784
- ²¹ Там само. – P. 784
- ²² Матеріальне забезпечення русько-варязьких етерій складалося із безпосередньої грошової плати за службу, подарованого одягу, переважно церемоніального, та видачі регулярного забезпечення щомісяця – ситиресію, тобто регулярного забезпечення, необхідного для воїна, яке видавалося із казни. Кекавмен писав: „Нехай й іноземні воїни, які оточують царський трон і ромеї, що несуть охорону, не потерпають від негараздів, але сповна отримують їх ситиресій у свій термін, кожного місяця, – і фураж, і свою ругу в цілісності”. (Кекавмен. *Советы и рассказы.* С. 297).
- ²³ Михаил Пселл. Хронография. Краткая история / Пер. Я.Н.Любарского. – СПб., 2003. – С. 72-73.
- ²⁴ Там само. – С. 72-73.
- ²⁵ Mango C. Eudocia Ingerina, the Normans and Macedonian Dynasty // Сборник Радова Византологического института. 1973. – Т.14-15. – С. 17-27.
- ²⁶ Прицак О. Схід зустрічає Захід // Прицак О. Походження Русі. – Т.ІІ. Стародавні скандинавські саги і стара Скандинавія. – К., 2003. – С. 824.
- ²⁷ Treadgold W. Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus' // Harvard Ukrainian Studies. – 1988-1989. – Т.12-13. – P.132-145; Duczko W. Viking Rus': Studies on the Presence of Scandinavian in Eastern Europe. – Leiden, Boston, 2004. – P.60-82.
- ²⁸ Святитель Фотий, патриарх Константинопольский. Окружное послание / Пер. с греч., вступ. ст. П.В.Кузенкова // Альфа и Омега. – 1999. №3 (21). – С. 85-102; Кузенков П. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках. Древнейшие государства Восточной Европы. 2000. Проблемы источниковедения. – М., 2003. – С.75.
- ²⁹ Продолжатель Феофана. Жизнеописание византийских царей / Пер. Я.Н.Любарский. – СПб., 1992. – С. 142.
- ³⁰ Там само. – С. 84.
- ³¹ Цукерман К. Два этапа формирования древнерусского государства // Славяноведение. 2001. №4. – С. 62-63.
- ³² Петрухин В. Крещение Руси: от язычества к христианству. – М., 2006. – С. 36-39.
- ³³ Цукерман К. Два этапа формирования древнерусского государства. – С. 62-63; Докладный обзор методологических подходов та основных групп историографии див. Иванов С. Византийское миссионерство. – М., 2003.
- ³⁴ Цукерман К. Два этапа формирования древнерусского государства. – С. 62-63
- ³⁵ Бибииков М. Byzantinorossica. – С. 58-65.
- ³⁶ Назаренко А.В. Древняя Русь. – С. 267-268.
- ³⁷ Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Т.1. Лаврентьевская летопись. – М., 2001. – Стб.52-53; The Povest vremennykh Let. An Interlinear Collation and paradosis / Повість временних літ. Міжрядкове співставлення і парадосис. Compiled and Edited by D.Ostrowski. – Harvard Ukrainian Research Institute, 2003. – Vol. X. – pt. 1. – С. 316-317.
- ³⁸ ПСРЛ. – Т.1. Лаврентьевская летопись. – Стб. 62-63.
- ³⁹ Литаврин Г. Условия пребывания древних руссов в Константинополе в X в. и их юридический статус / Византия и славяне. Сб. Статей. – СПб., 1999. – С. 457; Він же. О юридическом статусе древних руссов в Византии в X столетии: (предварительные замечания) // ВО. – М., 1991. – С.60-82.
- ⁴⁰ Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб., 1912. – Т.3. – Стб. 284.
- ⁴¹ Ключевский В. Сочинения: В 9-ти т. – Т.1. Курс русской истории. – М., 1987. – Ч.1. – С. 170.

Summary

Alexander Fylypchuk (Chernivtsy) Baptized Rus' in Constantinople in the middle of X century

The Old Russian Primary Chronicle and De ceremoniis reports on four tenth-century treaties concluded on oath between unchristianised merchants coming from Rus' and the Greek emperor, describing the oaths and ceremonies, the objects used, and the gods invoked. This article presents an investigation into the origins of baptized Rus' and the formalities performed on those occasions. The opportunity is given for a comparison with fragmentary data elsewhere in the Scandinavian area of the time. As the agreements were concluded on the eve of Russian's official Christianisation, interesting encounters between pagans and Christians are signalized.